

שיעור לפרשת עקב תשע"ח

א.

והיה עקב תשמעון. ענין הכתוב בעבור אשר תשמעון, וראב"ע פירש והיה אחרית תשמעון, וביאר כי הסוף והאחרית של שמיעתם תהיה ושמר יי אלהיך לך וגו'. והוא לשון "עקב" כמו שהעקב הוא סופו של הגוף. ואונקלוס תרגם חלף תשמעון, וביאר רמב"ן שהוא מלשון גלגולים וסיבות, וכלל הדברים שהכתוב אומר כי בסוף גלגולי סיבות שמיעתכם, יהיה שכר. וכן אמרו חכמים והביא רש"י בסוף הפרשה הקודמת, היום לעשותם ומחר לקבל שכרם.

וכל זה מאכזב מאד, שאנו טורחים לעשות את כל המצוות גם אלה שאדם דש בעקביו היום, ופרי מעשינו איננו ניכר היום אלא מחר, לאחר זמן, בסוף, בעקב, באחרית, בכל לשון שלא נפרש אותו. וכמו רמז לנו מחלק הפרשיות שהפסיק לנו שבוע שלם בין 'ושמרת את המצוה... היום לעשותם', ובין זה ובין 'והיה עקב תשמעון וכו' ושמר ה' אלהיך לך וכו', אורך הדבר ששת ימי המעשה שלימים.

משנה תורה הוא ספר מוסר

ב.

ספרי התורה והחכמה מחולקים לכמה סוגי ספרים, ישנם ספרי הלכה וספרי אגדה וספרי מחקר וספרי מיסטיקה וספרי פילוסופיה וספרי מדעי הטבע ועוד כל מיני ספרים. וכל אחד מחלקי התורה הללו יש להם שרש בפרשה אחת בתורה שהוא כעניינה, כפי שיראה כל אחד שיש בתורה פרשיות של הלכה ופרשיות של סיפורי צדיקים ופרשיות של מוסר ופרשיות של פילוסופיה והיסטוריה וכן הלאה. ספר דברים הוא ספר משנה תורה (לפחות החלקים שאינם הלכות שבו ואולי גם חלקי ההלכות ויתבאר במקומו) וזהו על ידי חכמים וצדיקים בתור ספר מוסר. ושמעתי ממורי רמ"מ שאפשר שפרשת עקב באופן מיוחד הוא הספר מוסר שבספר המוסר של משנה תורה.

ואמרו שאם הספר הזה הוא ספר המוסר של התורה עצמה, אם כן ראוי לעסוק בה יותר מאשר בכל ספר מוסר שבעולם שאינם אלא תולדות. "וכמו שהגיד היהודי הקדוש זצ"ל מפרשיסחא שהמובחר שבספרי מוסר הוא ספר משנה תורה והי' מזהיר לתלמידיו ללמוד תמיד משנה תורה לעורר לבבם" (שם משמואל דברים תרע"ה). וכך נהג בעצמו "שאומרים בשם היהודי הקדוש זצ"ל שלמד בכל יום איזה פסוקים מספר משנה תורה שאמר שהוא לו לספר מוסר" (פרי צדיק דברים אות א).

מהות המוסר ומעלת מוסר משה

ג.

אך שצריך להבין מהו ענין ספר מוסר, ומה ענין ספר המוסר של משה רבינו וכיצד תהיה מעלתו על שאר ספרי המוסר, וכיצד נרוויח אנחנו דבר מקריאתו יתר מקריאת שאר ספרי המוסר שבעולם. רבי צדוק הכהן מסביר (שם) כי אמרו חסידים הראשונים ומובא בהקדמת התניא שכן מורגל בפי כל חסיד, שאינו דומה שמיעה לראיה, ואינו דומה הקורא ורואה בספרים שיש להיות טוב ולעשות את הנכון, לראיית הצדיק שעושה כן בגופו. ומפרש רבי צדוק שזהו הכוונה של ספר משנה תורה כי "משה מפי עצמו אמרו", דהיינו שהדברים שבו אינם כבחינת ראייה שכותב משה בתורה שכך ראוי להיות אלא הם בחינת שמיעה שהדברים יוצאים מליבו של משה ונכנסים ללב השומע, ולכן הם טובים מכל ספרי המוסר שאינם אלא בבחינת ראייה. אך עלינו להסביר נקודה זו לערכנו.

ד.

יש להבין את המושג הנקרא מוסר וכיצד הוא שונה מן המושג הנקרא תורה. הרי התורה מודיעה לנו את הטוב ואת האמת ואת הנכון לעשות, ומה יוסיף המוסר על זה. התורה הרי כוללת את כל האינפורמציה אודות הטוב והראוי, ומה עוד חסר שנצטרך למושג של מוסר. במילים אחרות בארבעת חומשי תורה כבר נאמר לנו כל מה שאנחנו צריכים לדעת ומה יוסיף לנו ספר משנה תורה. (לפי ההבחנה שמשנה תורה הוא ספר מוסר).

היה אפשר לומר לומר שהתורה היא חובות האברים, ומה שצריך לעשות בנגלות האדם. ישנם חובות הלבבות והם אכן כמעט כולם נזכרים בספר דברים בלבד וכמו האהבה והיראה והתשובה והדבקות, אשר הם עסק ספרי המוסר וחובות הלבבות. ואכן פירוש זה יתאים לענין משנה תורה שבו נזכרו רוב מצוות הלבבות ולא נזכרו בחומשים הקודמים, כאהבה ויראה ושמחה ודבקות.

ה.

אך הסבר זה מוטעה הוא, שכן אם ישנם חובות הלבבות הרי הם חלק ממצוות התורה בדיוק כמו חובות האברים. ואף רבינו בחיי בעל ספר חובות הלבבות הלא איננו אומר בהקדמתו כי ישנם ספרי תורה והלכה והוא יכתוב ספר מוסר. אלא הוא מבהיר שהוא כותב פשוט ספר הלכה. אלא שספרי ההלכה שקדמו לו הזניחו את הלכות חובות הלבבות והוא מפרש את הלכות החובות האלה. אשר מבחינת חובתם אינם שונים מכל מצוות המוטלות על האברים ועל הפה. אם כן אין להבין שמצוות שבלב הם הקטגוריה של מוסר ולפיכך נצרכת להם ספרים בפני עצמם, כי אינם אלא מאותו הסוג של מצוות, החלים על הלבבות. ומי אשר שם את ספר חובות הלבבות בתוך מדף מיוחד של ספרי מוסר טועה הוא, אין מקומו אלא במדף של ספרי הלכה, ליד שאר ספרי הלכה של ראשונים אשר ביררו כל אחד את חלקי ההלכה הראויים לו לברר.

ו.

אלא שהמוסר הוא חלק חכמה עצמאי ומופלא, אשר מעטים מאד מכירים אותו. כמו שאמרו רבי אלעזר בן עזריה (ערכין טז, ב) "תמה אני אם יש בדור הזה שידע להוכיח". ובאמת שההוכחה היא מצוה גדולה מן התורה שנאמר לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך. והמוכיח את האדם כראוי הרי הוא האוהב אותו. כמו שנאמר כי את אשר יאהב יי יוכיח, ואין זה שמיימי אלא כך הוא לבני אדם שנאמר (משלי כד, כד – כה) "אומר לרשע צדיק אתה יקבחו עמים יזעמוהו לאמים, ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב". הרי הנמנע מן התוכחה ואומר לרשע צדיק אתה הכל מקללים אותו, ואילו המוכיח ינעם לו והכל מברכים אותו. ואם אין אנחנו מכירים מי שידע להוכיח אין זה אלא כי אין אנחנו יודעים מהו תוכחה ומוסר כלל.

ולכן אין אנחנו יודעים כיצד לשמוע את תוכחת המוסר של משה בספר הדברים שלו, וידענו שצריך לה הקשבה טובה כנאמר "מוסר יי בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו", ונאמר הרבה פעמים בספר משלי "שמע בני מוסר אביך", וכמה פעמים מפציר משה רבינו בספרו זה "שמע ישראל". משמע עלינו לדעת כיצד לשמוע למוסריו ולקבל את תוכחתו.

ז.

הטעות היא כאשר המוכיח חושב שהוא צריך לחדש למי שהוא מוכיח לו דבר. כאילו הוא טועה לחשוב שמקבל התוכחה פשוט איננו יודע שהדבר הזה נכון או בלתי נכון, והוא חייב לו הכרת טובה שהוא מיידע אותו. ואמנם במקום שהמקבל כבר רוצה לעשות את הנכון אלא שאינו יודע, לזה אין קוראים מוסר אלא תורה והלכה, הולך הוא אל בית הספר ומלמדים אותו את האסור ואת המותר ואת המצוה. ואם הוא כבר

יודע שהדבר אסור או מצוה אם כן מה מוסיף לו בעל המוסר, אלא זה שהוא מתגאה עליו, ונכון הוא עונה לו טול קורה מבין עיניך.

אבל עיקר המוסר הוא כאשר הוא בא לעזור את האדם בבעיה הפשוטה שהוא מכיר אותו. וודאי שהוא ידוע מה נכון לעשות, אלא שמשום מה הוא איננו מצליח לעשות אותו. על הדבר הזה חקרו פילוסופים וחכמי המוסר בכל הדורות, הכיצד ייתכן דבר כזה שאדם יודע מה שעליו לעשות ומשום מה איננו עושה אותו. והמציאו תיאוריות רבות להסביר את הדבר אשר על פיהם יתנו רפואות לבעיית המוסר. ואנחנו לא ניכנס כרגע לכל המחקר הזה אלא נצביע עליו ונאמר, הנה, זהו השאלה אשר המוסר עונה עליו. לא בעיה של חיסרון אינפורמציה או תורה, אלא בעיה של חוסר קיום.

ח.

כאשר המוכיח מדבר את דבריו באופן זה, הרי השומע מבין שאיננו בא לצעוק עליו או להתנשא עליו, אלא הוא פשוט בא לעזור לו. הרי שנינו באותו מצב של ידע ויודעים את הנכון, אלא שאני מחכה למשהו שיתן לי את הדחיפה אל הקיום, והנה אני שומע את המוסר והיא גורמת לי לקיים. ייתכן שלפעמים המוסר הזה עובד דרך צעקה לפעמים דרך פיוס ולפעמים דרך התחזקות או דרך סיפורים, אין זה ענייננו לעסוק בכל עצות המוסר, אלא להגדיר מהו המוסר, שהוא העצה הזו, הדבר הגורם לאדם לעשות את מה שהוא כבר יודע שעליו לעשות. ולכן לשומעים ינעם, ולמוכיחים ינעם, שהמוסר הזה איננו צעקה שמטרתו לגרום לאדם להרגיש רע או שטות כזה, ואין תפקיד המוכיח להיות זה שיודע להיות צדיק והשומע בלתי יודע, אלא הוא ממש פותר לאדם את הבעיה היסודית שלו שבו טרח ויגע כל ימיו, ובוודאי ישמח השומע על כך.

ט.

ולכן נמצא בדבר זה מדרגות אינספור, והם דברים נעלמים מדעת רוב הבריות, וכמו שאומרים החסידים המצוטטים למעלה, כל אחד יכול לקרוא ספרי חובות האברים וחובות הלבבות, ומשום מה לא מקיימים אותם. והנה כאשר אני שומע ורואה דברים היוצאים מן הלב של הרבי שלי פתאום זה גורם לי לקיים אותם, ועל החידוש הזה מגיע לרבי את כל השכר שבעולם, שכן הוא עשה את המהפך העיקרי מן זה שאינו מקיים אל זה שמקיים את שהוא יודע.

ובדבר הזה הוא שאומרים החכמים גדלה מעלתו של מוסר משה רבינו על כל המוסרים, המעלה שלו אינו שהוא קדום או שהוא חכם, אבל המעלה שלו הוא שהוא שידע כיצד להביא את העם לא רק לידיעת המצוות אלא גם לקיומם. ואמנם עלינו לחקור ולשמוע היטב עד שיפעל הדבר עלינו, אבל נוכל להבין לפחות שזהו כל מאמץ וטירחת משה רבינו בספר זה, לא לחדש לישראל דבר אלא לגרום להם שסוף סוף יקיימו את התורה, וזה כל הנקודה שלו שהוא "לעשותם". ובדבר הזה הוא שורש כל ספרי המוסר התורניים שכן אחר שנתן לנו תורה בארבעה חומשים לא נחה דעתו והבין שהוא צריך עוד להכניס את הדברים האלה אל ליבנו ואל פעולותינו, וחייב זה גורם לו לסידור מחדש של כל מאורעות המדבר ושל כל התורה שנתן שם, הכל באופן שיביא לידי מעשה בפיו ובלבב לעשותו.

י.

אמנם יש קשר בין זה ובין חובות הלבבות, ולא לגמרי מוטעה הוא הזיהוי ביניהם. והקשר הוא כך. ידוע הדבר שחובות הלבבות שונות מחובות האברים באשר כולם רצוניים ולא יכולים להיות כפויים. על חובת האברים יכול הבית דין לכופף אותך לקיים את המצוה, ויכולים להוציא ממון על פי הדברים שאינם בלב. וכן האדם עצמו כופה את עצמו לקיים את המצוה בין ירצה ובין איננו רוצה. ולכן במובן מסוים כל חובות האברים אינם מכריחים את פתרון הבעיה היסודית של המוסר, כי אפשר לתת עוד כמה מכות ולדלג על

פני הבעיה הזו. אבל חובות האברים אי אפשר להם שיתקיימו כלל זולת הרצון, כי הרי העושה עצמו אוהב ללא רצונו אינו אוהב כלל, וכן לשאר חובות הלבבות. ולא עוד, אלא שדבר זה עצמו הוא עיקר חובות הלבבות כולם, שעיקר חובות הלבבות הוא שיהא פיו וליבו שווים. כלומר שיחוש ויזדהה ברצונו מה שהוא עושה באבריו. והדבר הזה אי אפשר לאלץ ולא לכופ כלל. ומי שעושה את התורה מתוך חובת הלב, שהוא בעצם לא 'חובת' הלב אלא 'רצון' הלב, הרי בזה שעורר את רצונו הוא שפטר את הבעיה היסודית של המוסר שהוא שהאדם יודע את שעליו לעשות אבל אינו רוצה, ואין אבריו מזדהים עם מה שרצונו או חשקו מזהים כדבר הטוב והראוי. אבל מי שיודע את חכמת המוסר הרי זה גופא הוא חכמת חובות הלבבות אשר הוא לומד להכיר את הטוב ולהזדהות איתו מן הצד הפנימי ועד כל המדרגות שבינו ובין המעשה.

ולכן עסוק משה רבינו בספר זה לא לצוות את המצוות לישראל לבד, אלא גם לשכנע אותם שהמצוות טובות להם, בכל אופני השכנוע האפשריים. ולא היה השכנוע הזה נצרך כפי מושג התורה של ארבעת החומשים הראשונים, כי מה לי אם אתה מסכים או לא כך צויה וכך תעשה. אבל כאשר הגיע למוסר הבין שזה לא יספיק, כי מה יעשה אדם כאשר יודע אבל אינו עושה, לשם כך צריכים לרצות לעשות ולשם לרצות צריכים להסביר ללב ולנפש למה לרצות ומה בעצם טעם כל המצוות ומה תכליתם, אשר כל הדברים הללו נמצא שפירש אותם משה על כל דבר ודבר בספר זה.

לא תוכל כלותם מהר

יא.

מתוך אספקלריא זו, הבה נתבונן בנקודה אחת בפרשת השבוע, הבאה תיכף אחר פתיחתו 'והיה עקב תשמעון'. והוא הפסוק "ונשל יי אלהיך את הגוים האל מפניך מעט מעט, לא תוכל כלותם מהר פן תרבה עליך חית השדה". פסוק זה קשה, וכבר הקשה רש"י, והלא עם עושים רצונו של מקום אין מתייראים מן החיה. וכבר היה נראה לנו בכל הבטחות כיבוש הארץ בספר במדבר וגם בספר זה, שכל עיקר המטרה שלו הוא שנכלה את הגוים האלה מהר תיכף ומיד, וכיצד פתאום נדחה הדבר ונאמר שיהיה מעט מעט. ולא נפרש כרגע על פי פשט אלא לפי דרכנו כאן.

יב.

תחילת שמיעת חכמת המוסר הוא אימוץ מידות הזמן שלו. כי חלק גדול מן הכרעת ה"תורה" על המוסר, שממילא גורמת שלא תהיה מוסר בעולם ותהיה כל המוסר מוסר רע ואכזרי, וממילא שלא תהיה תורה בעולם, הוא מתוך שאין שמים לב אל מידות הזמן ואופני השהייה הנצרכים להשבת הדברים אל רצון הלב. הרי מבחינה לוגית מנותקת נראה כל מצוה ותורה פשוט וישיר. אם כך צריכים לעשות אם כן כך צריכים לעשות, ומה מקום יש לשהייה בין הידיעה ובין הפעולה. ובאמת שיש מדרגה כזו שכן הוא ענין חפזון דמצרים ולכן בפעמים הראשונות נדמה שתהיה כיבוש הארץ בשנה אחת ומיד. כי מצד השכל הטהור באמת ברגע שהוא מבין שאלהי הכנענים אינם קיימים הרי הם בלתי קיימים, ואינך צריך עוד שום עבודה וטירחא לבער אחריהם. אבל כאשר אלהים אלה נמצאים בלב הרי סיפור ארוך הרבה יותר נמצא כאן.

יג.

הבא לשמוע את מוסר השם, צריך לכל לראש לקבל על עצמו את מידת 'עקב תשמעון', סוף הדבר שתשמעו, בסוף שתשמעו תדעו ותקבלו שכר. אין העולם הזה פועל באותו סוג של מהירות כמו שציפית לפי מידות הזמן של העולם הזה. אין צורך לשום דבר לקרות תיכף ומיד. ואין שום צורך לצפות שאם קראת דבר תורה מעורר מאד שתיכף יהיה הוא לך בקיום. אמנם נכון הדבר כך לשונות הספרים הקדושים

שכאשר תקום מן הספר תחפש מיד מה שתוכל לקיים. ואף הר"מ כותב שכאשר יתבונן האדם במעשי ה' הנפלאים מיד תתלהט בקרבו אהבת ה'. אבל 'מיד' זה איננו מתפרש ב'מיידי' של עסקי העולם הזה, אלא הוא מתכוון לקשר שכלי ונפשי עצום שהוא קרוב יותר מכל קרוב והוא נקרא 'מיד'. אבל הופעת הדבר בעולם הזה צריך שיהיו זמן, לא בשנה אחת, לא מהר, ואם תעשה את זה מהר ירבה עליך חית השדה בכל פירושיהם.

יד.

במילים אחרות, הבא להשיג את דבר הקודש, צריך להיטהר מדרכי החול. ומה הוא דרך החול הכי יסודי אם לא 'המהירות'. כנאמר 'מהרו את המן'. הפזיזות והמהירות וחוסר יישוב הדעת הוא הדבר המאפיין ביותר את רשעת הגוים האלה. הרי אילו היו יושבים כמה דקות לחשוב לא היו מעבירים את בניהם ואת בנותיהם באש לאלהיהם והיו מבינים שלא עלה כזאת על לב האלוה. אבל הם במהירות כל ימיהם. ועל כן וודאי אי אפשר לנצח אותם במידה שלהם, לא תוכל כלותם מהר, אלא צריך אתה לכלות את כל עיקר המידה הזו של 'מהר'. וכנאמר הבעש"ט, "ואבדתם מהרה", שיש לאדם לאבד את מידת המהרה הזו, וכאשר יתרגל לעשות את דבריו במנוחת ונחת אז יוכל לירש את הארץ.

טו.

ומשה רבינו המון זמן היה לו, ארבעים שנה במדבר, דהיינו דור שלם. ואנחנו חושבים שבאכזבה של מהירות אמר "ובדבר הזה אינכם מאמינים", עדיין אינכם מאמינים. "ממרים הייתם עם ה' מיום דעתי אתכם", "ולא נתן ה' לכם לב לדעת וכו' עד היום הזה". כאילו בעצבנות אמר כל זה ולא היה לו סבלנות כבר לחכות. אבל עיקר דברי משה הם בדיוק להיפך, הוא אומר אני מבין שאורך הדבר דור שלם בכדי להשיג דבר אחד מן התורה ברצון מנוחת הלב, ואכן את זה אני מחפש אחר ארבעים שנה במדבר שכבר יש לכם פנאי ולב להתחיל להשיג קצת ממה שאני אומר לכם. ואני יודע שגם למחר כאשר תיכנסו לארץ לא יקרה הכל בשנה אחת ולא ביום אחד, מעט מעט אגרשנו. ואדרבה אני מלמד אתכם שלא תתאכזבו ולא ירבה עליכם חית השדה ולא תחשבו לכפור כאשר תראו כי אורך הדבר, כי מתינות הרבה צריך לדבר הזה.

טז.

וכל האזהרה הזו נצרכת ביותר כאשר נכנסים לעסוק בתביעות המוסר של חובות הלבבות. כי בכל שימת לב וכל התעוררות האדם ישנה חמיצת לב עמוקה, כמו שאמר רבי לוי יצחק, "אי מלכא אנא מאי טעמא לא אתית עד האידנא". וברגע שמשגיג אדם את צורך הלב הנצחי הרי הוא חושב שהגיע מאוחר מאד, שהרי החוב הזה קיים ועומד מששת ימי בראשית. ובשלמא חובת האברים אפשר לא הגיע זמנה אבל חובת הלב אין לה זמן, וכל רגע שהאדם תופס אותם הרי הוא תופס אותם באיחור של אלפי שנים. אבל כל זה איננו נכון, כי אי מלכא אנא, אין הבדל בין אתמול ובין היום, אי מלכא אנא, אין זה ראוי כלל שתהיה דלתו פתוחה לכל הבא לשלוח יד, אלא צריך הוא מתינות והתבוננות רבה, וכאשר נפתח לאדם שער אחד משערי גן עדן הרי הוא שמח על זה ואין בו צער למה לא הגיע עד היום, ואם יש צער על הצער הזה צריך להתגבר ולדעת שכך הוא הדבר מלכתחילה. והיה עקב תשמעון. ואם נשארו בינתיים קליפות ויצרים שהם לשיכים בעיניכם ולצנינים בצידכם, גם זה היה מתוכנן לכתחילה, כי דרך המהירות גרועה יותר.

יז.

וזהו כמו שנאמר שהקב"ה חישב את הקץ, למרות שלפי הפשט יש קושיות שארך הזמן מדי או פחות מדי. אבל הוא יש לו סדר זמנים משלו. והוא יודע מתי הוא הזמן הנכון שהזמן התחתון היה רומז אליו. ומן

הצד האמיתי העליון אין זמן כלל כי אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט דמי ואינו מחוסר זמן מסירה. אבל מצד השבת הלב אליו, הרי "עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו", וכל עיקובים וסיבובים אלה של הלב, כולם אינם אלא לתור להם מנוחה שיבוא הלב לנוח בסוף בעקב, ולפי פרשת עקב אין כל הסיבוב במדבר טעות ומכשול כפי דעת פרשת דברים, כי לדעתו אחת עשר יום מחורב הוא דרך הר שעיר והוא דרך עשיו שהולך במהירות, אבל דרך הקדושה לשובב עם עקיבות הלב, להיכנס לתוך כל עקמומיות שבלב ולדבר איתו בנחת כאילו כל מלאכתך עשויה, עד שהחלק הזה משתכנע, ועד שהחלק הנוסף משתכנע, ועד שבסוף כל הקיצים הוא מגיע והיה עקב תשמעון.